



**Mayıs'ta Nükleerde, Zincirleme Reaksiyon ve
Trump Deneyi**

Mustafa KİBAROĞLU

Prof. Dr., BİLGESAM Başkanı, MEF Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü



Foto: Korea-Summit Press Pool/Pool via Reuters

Korea Summit Press Pool/Pool via Reuters

Mayıs 2018, dünyada nükleer silahların yayılması sorununun bir çok yönüyle gündeme geleceği ve belki de önemli başlangıçların ve/veya bitişlerin yaşanabileceği bir ay olarak tarihte bir dönüm noktası olacak gibi görünmektedir.

Nükleer silahlara sahip ülke sayısının artmasının uluslararası güvenlik açısından yarattığı tehditlerin konuşulduğu ortamlarda adından en çok söz edilen ülkelerin başında hiç şüphesiz Kuzey Kore ve İran gelmektedir.

Bu yazıda, söz konusu iki ülkenin uzun yıllardır uluslararası gündemi meşgul eden nükleer programlarının yol açtığı sorunların çözümüne yönelik yakın geçmişte ve günümüzde atılan adımların gelecek yıllarda hangi olumlu ya da olumsuz gelişmelerin önünü açabileceği konusu ele alınacak.

Bu bağlamda, ABD Başkanı Donald Trump ile Kuzey Kore lideri Kim Jong-un arasında (yazının yayınlanmasından sonraki günlerde) gerçekleşmesi planlanan tarihi görüşme ile, yine Trump'ın, İran ile "P5+1" ülkeleri arasında Temmuz 2015'te varılmış olan Kapsamlı Ortak Eylem Planı'nın (Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA) kaderini etkileyebilecek "tamam" ya da "devam" kararının olası etkileri değerlendirilecek.

Kuzey Kore (bu kez olumlu) şaşırtmaya devam ediyor

Kuzey Kore, ya da resmi adıyla, Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti, ilkinin Ekim 2006'da denediği nükleer silah başlıklarını ve onları binlerce kilometre uzağa taşıyabilecek balistik füzeleri geliştirmesi sebebiyle, özellikle son on yılda attığı her adımı mercek altına alınan bir ülke konumunda oldu.

1948 yılında Kuzey Kore'yi kuran büyükbabası Kim İl-sung ve babası Kim Jong-il'den sonra, 2011 yılında ülkenin yönetimine geçen Kim Jong-un kısa sürede söylemleri ve yaptıklarıyla tüm dünyanın ilgi odağı haline geldi.

Kuzey Kore, Kim Jong-un döneminde nükleer silahlar ve balistik füzeler geliştirme çabalarına hız verdi ve son olarak Eylül 2017'de 100 kiloton gücünde (Ağustos 1945'te Hiroşima'ya atılan bombadan 5 kat daha etkili) termo-nükleer başlık (Hidrojen bombası) denemesi gerçekleştirerek, bu alanda bilimsel ve teknolojik açıdan en ileri seviyelere ulaşmış olduğunu tüm dünyaya gösterdi.

Kuzey Kore, Kim Jong-un döneminde nükleer silahlar ve balistik füzeler geliştirme çabalarına hız verdi ve son olarak Eylül 2017'de 100 kiloton gücünde (Ağustos 1945'te Hiroşima'ya atılan bombadan 5 kat daha etkili) termo-nükleer başlık (Hidrojen bombası) denemesi gerçekleştirerek, bu alanda bilimsel ve teknolojik açıdan en ileri seviyelere ulaşmış olduğunu tüm dünyaya gösterdi.

Hidrojen bombası ve kıtalararası balistik füze denemeleri ile sahip olduğu askeri imkan ve kabiliyetleri, başta ABD olmak üzere, batılı devletler ve liderleri tarafından artık daha fazla ciddiye alınan Kuzey Kore lideri Kim Jong-un, prestijli konumu ve özgüveni ile son aylarda uluslararası barışa katkı yapan lider görüntüsü veren bir tavır belirlemesiyle ve bu yöndeki söylemleriyle dünya kamuoyunu, bu kez olumlu olarak, şaşırtmaya devam etti.

ABD Başkanı Donald Trump ile zaman zaman sosyal medya platformu "twitter" üzerinden yaptıkları atışmalar ile gündemi oluşturan Kim Jong-un, 27 Nisan 2018 tarihinde Güney Kore Cumhurbaşkanı Moon Jae-in ile, Kore Yarımadasındaki bu iki ülkeyi 1950-53 yıllarında yaşanan savaştan buyana ayıran "Askerden Arındırılmış Bölge"de (De-Militarized Zone , DMZ) yaptıkları samimi görüşme ile uluslararası toplumu bir kez daha şaşırttı ve dünya barışı açısından umut veren resmi açıklamalarda bulundu.

Kim Jong-un'un açıklamalarında en dikkat çeken husus, Kuzey Kore'nin artık nükleer deneme yapmayacak olmasını açıkça belirtmesi ve Kore Yarımadası'nın "nükleersizleştirilmesi" yönündeki talebini yenilemesi oldu.

Güney Kore Cumhurbaşkanı Moon Jae-in tarafından iki Kore'nin birleşmesine vurgu yapılması da, Yarımada'da barışın hakim olabileceği yönünde umutları arttırdı.

2018 yılının ilk çeyreğinde meydana gelen bu baş döndürücü gelişmelerle, kısa süre öncesine kadar, nükleer silahların dahi kullanılabileceğinin iddia edildiği savaş senaryolarının havada uçtuğu ve derin karamsarlığın hakim olduğu Uzak Doğu bölgesinde, artık barış ve istikrar sağlanmasına yönelik hangi adımların atılacağı konuşuluyor.

Kimilerine göre bu durum “gerçek olmayacak kadar güzel” ve bu görüşü savunanlar hiç de haksız olmayabilirler. Çünkü, bu düşünce sahipleri, bizim de Stratejist dergisinin Aralık 2017 sayısında detaylı olarak değindiğimiz gibi, Kuzey Kore'nin nükleer alandaki girişimlerinin hangi aşamalardan geçtiğini ve bazı dönemlerde, uluslararası konjoktüre de bağlı olarak, geri adım atan ve barış isteyen görüntü vermesine rağmen, hiç bir zaman nükleer silah geliştirme hedefinden sapmadığını hatırlamaktalar.

Uluslararası ortamda “prestij” ve “güç” sembolü olarak görülen ve ileri bilimsel yetenek ile yüksek teknoloji gerektiren nükleer enerji kullanımı esas itibarıyla 70 yıllık geçmişi olan bir alandır

İran'ın nükleer politikası sorunlu mu, sorumlu mu?

2018 Baharında yaşanan gelişmelerin ve barış için yeşeren umutların kalıcı sonuç verip vermeyeceği hakkında değerlendirmelerde bulunmadan önce, nükleer silahların yayılması sorununun uzun yıllardır en önde gelen gündem maddesini teşkil ettiği bir diğer coğrafya olan Ortadoğu bölgesine ve özellikle İran'ın nükleer programının yarattığı tartışmalara değinmekte yarar var.

Şah dönemi

İran'ın nükleer bilim ve teknoloji ile olan tanışıklığı, ABD'nin yeni gelişen nükleer piyasadaki payını artırmak istediği 1950'li yıllara kadar gider. ABD ve İran, 1957'de Atomun Sivil Kullanımına Dair İşbirliği Antlaşması'nı imzaladılar.

İlk olarak, Eylül 1967'de havuz tipi 5 MW üretim kapasiteli bir reaktörü İran'a teslim edildi. Bu dönemde, Batı Avru-



pa ve ABD'de eğitim gören yüzlerce İranlı öğrenci ile birlikte İran'ın bilimsel altyapısı sürekli bir gelişme kaydediyordu.

ABD Başkanı Richard Nixon'ın, Ortadoğu'da Sovyetler Birliği'nin yayılcı politikalarına karşı İran Şahı Rıza Pehlevi yönetimini güçlendirmek politikasının bir tezahürü olarak, Mayıs 1972'de Tahran'a yaptığı tarihi ziyaret, İran'ın nükleer sahada ABD ile yaptığı işbirliğine de ivme kazandırdı.

1973 Arap-İsrail savaşı ertesinde Petrol İhracatçısı Ülkeler Örgütü OPEC tarafında uygulanan kısıtlamalar sebebiyle petrol fiyatlarının kısa sürede dört katına çıkmasıyla yaşanan muazzam gelir artışı, Şah Pehlevi'ye nükleer enerji projelerinin kapsamını genişletme imkanı verdi.

Nitekim, Mart 1974'te, Şah Pehlevi "mümkün olan en kısa sürede" 23,000 MW(e)'lik nükleer enerji kapasitesi geliştirme tasarısını açıkladı. Şah'ın bu açılımının hemen ardından Mayıs 1974'te, İran'da çokuluslu uranyum zenginleştirme ve yeniden işleme tesisleri kurma konusunda İranlı yetkililerle görüşmek için ABD Atom Enerjisi Komisyonu Başkanı Tahran'ı ziyaret etti.

ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'in Kasım 1974'teki ziyaretiyle işbirliğinin kapsamı daha da genişletildi ve Mart 1975'te, İran ve ABD, toplam kapasitesi 8,000 MW(e) olan sekiz nükleer reaktörün inşası için \$15 milyar tutarında bir anlaşma imzaladılar. Bu gelişmelere paralel olarak, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT), İranlı nükleer mühendisleri eğitme sağlamak amacıyla İran'la bir sözleşme imzaladı.

ABD Başkanı Jimmy Carter döneminde de İran ile işbirliği politikası sürdürüldü. Nisan 1977'de İran ve ABD nükleer güvenlik sahasında işbirliği ve nükleer teknoloji değişimi konularında bir antlaşma imzaladı.

ABD nükleer alanda İran ile işbirliği yapmak konusunda o kadar istekliydi ki, Başkan Carter, 31 Aralık 1977 ile 1 Ocak 1978 tarihleri arasında Yılbaşına denk gelen günlerde Tahran'a gerçekleştirdiği ziyaretinde Şah ile yeni bir anlaşmaya vardı.

Bu anlaşmaya göre, ABD kullanılmış nükleer yakıtı yeniden işlemesi için İran'a "En Çok Kayırılan Ülke" statüsünü verdi. Nihayet, Temmuz 1978'de ABD-İran Nükleer Enerji Antlaşması Tahran'da imzalanarak, nükleer enerji sahasındaki işbirliğini kolaylaştıracak ve nükleer teçhizat ve malzemelerin İran'a ihracının ve naklinin önü açıldı.

Öte yandan, Avrupa cephesinde ise, Fransa ve Almanya 1970'lerde İran'ın nükleer altyapısının genişlemesinde ve İranlı uzman ve bilim adamlarının

yetişmesinde kayda değer bir rol oynadılar.

1974'te, İran, Fransız şirketi Framatome ile iki adet 950 MW(e)'lik basınçlı su reaktörünün inşası için sözleşmeler imzaladı ve alan hazırlama çalışmaları İran'ın Darkhovin şehri yakınlarında başladı.

İran, 1975'te, Fransa, Belçika, İspanya ve İtalya'nın ortak girişimi olan uranyum zenginleştirme şirketi Eurodif'in yüzde 10 hissesini satın aldı. Bu sözleşmelerle bağlantılı olarak, nükleer mühendislik, nükleer fizik ve ilgili dallarda bilgi ve yeteneklerini geliştirmek amacıyla önemli sayıda İranlı öğrenci, bilim adamı ve teknisyen Fransa'ya gitti.

Diğer taraftan, İran ve Almanya, altı adet nükleer güç reaktörü kurulması için 1976'da bir anlaşmaya vardılar. Her biri Siemens 1,300 MW(e) reaktörlerini içerecek olan nükleer santral Alman Kraftwerk Union (KWU) tarafından Buşehr'de inşa edilecekti. Bunlara ek olarak, İranlı bilim adamlarını Almanya'da eğitmek için tasarlanmış büyük bir program mevcuttu.

İran'da İslam Devrimi ve sonrasında nükleer alanda yaşanan sıkıntılar

Şubat 1979'daki İslam Devrimi, dış ilişkiler ve güvenlik politikaları ile ilgili olarak İran'ın dünya siyaset sahnesindeki yöneliminde çarpıcı bir değişikliğe sebep oldu.

ABD, nükleer alanda İran ile işbirliğini sonlandırmakla kalmayıp nükleer teknolojiyi İran'a nakletmemeleri için diğer ülkelere baskı uygulayarak bir "engelleme politikası" takip etti.

Devrimci İran'ın dış politikasına rehberlik eden temel ilke Ayetullah Humeyni'nin sloganı "Ne Doğu, ne Batı, sadece İran İslam Cumhuriyeti" idi.

Devrim'in ilk yıllarında, nükleer projeler de dahil olmak üzere Batılı olan hemen hemen her şey reddedildi ve İran'ın nükleer projelerinde çalışmış birçok bilim adamının ülkeden ayrılması engellenmedi.

Devrim sonrası süreçte ortaya çıkan enerji krizi, İranlı üst düzey dini liderlerin nükleer projelere karşı olan tavırlarının değişmesinde önemli bir etkeni. Enerji santrallerinin inşasına öncelik verildi.

Dini liderler, Alman KWU firmasının Buşehr nükleer enerji santrali inşasını yeniden başlatmasını istedikler ancak, ABD baskısının bir neticesi olarak, KWU teklifi reddetti.

Aynı şekilde Fransız şirketi Framatome, Darkhovin'de 950 MW(e)'lik iki reaktör inşası ile İsfahan Nükleer Araştırma Merkezi'nin inşasının tamamlanmasını kabul etmedi.



یک چهارم گروه
دانشمندان آتمی
ایران خانمها
هستند!

★ چگونه میتوان شوهر
را با آتم آشتی داد؟
★ زنان آتم شناس ایران
خیاطی و آشپزی را
نیز باندازه کارخوبش
دوست میدارند.

✳ استاد «آزاد» بنیانگذار
راکتور اتمی ایران
میگوید: زنان دانشمند
از پایه های دانش اتمی
در ایران هستند.

از راست بچپ: دکتر مرآه - رقیه
باقرزاده اکبری - دکتر مجیدخت
رحمانی - تره سینی - ماهره اکبر
نیا - فرزانه محمدی - دکتر السریار -
دکتر زهرا عابدینزاده

İranlı yöneticiler, nihayet ,Batı'nın hassas nükleer teknolojiyi İran'a vermeyeceğinin farkına vardılar ve Pakistan, Arjantin, İspanya, Çekoslovakya, Çin ve Sovyetler Birliği gibi öteki potansiyel tedarikçilere yöneldiler. Fakat, İran'ın nükleer alandaki çalışmaları yeniden başlatmaya yönelik çabaları sonuç vermedi.

Dolayısıyla, Çin ve Rusya nükleer yardım için elverişli alternatifler olarak ortaya çıktılar ve Çin tarafından inşa edilen İsfahan Nükleer Araştırma Merkezi, 1984 yılında, Irak'la yapılan savaşın ortasında, açıldı.

Bu gelişme, İran İslam Cumhuriyeti'nin Şah rejiminden miras kalan nükleer arzuları takip etme kararlılığının bir göstergesi olarak kabul edildi. Çin yardımıyla, uranyum zenginleştirmek için ziyadesiyle önemli yakıt üretimi ve dönüştürme tesisleri İsfahan'da inşa edildi.

İran ayrıca, 1980'lerin ikinci yarısında Rusya ile bir dizi görüşmelerde bulundu ve hatta nükleer sahada işbirliğini prensipte kabul etti. Ne var ki, anlaşmaları Sovyetler Birliği'nde komünist rejimin çökmesiyle ertelendi.

Rusya ile işbirliği yapma konusundaki ısrarını sürdüren İran'ın girişimlerinin sonucunu almasıyla, 8 Ocak 1995 tarihinde iki ülke arasında Tahran'da bir Nükleer İşbirliği Anlaşması imzalandı.

Rusya, \$1 milyar tutarındaki anlaşma kapsamında, Buşehr nükleer güç santralinde yer alacak Rus yapımı iki VVER-1000 reaktörlerinden ilkinin 2001 itibarıyla inşasını tamamlamayı ve her yıl 10-20 kadar yüksek lisans ve doktora öğrencilerini Rus akademik kurumlarında eğitmeyi kabul etti.

İran'ın "gizli" nükleer programı ABD'nin hedefinde

İran'ın nükleer alandaki tüm bu girişimlerine rağmen, uluslararası kamuoyunun dikkatini 1990'lı yıllarda Yugoslavya'nın ve Sovyetler Birliği'nin dağılması süreçlerine yoğunlaştırmasından dolayı, ancak 2000'li yılların başlarında tüm dünyanın en yakından takip ettiği gündem maddelerinden biri haline gelmesi, iki önemli gelişme sebebiyledir.

Devrim sonrası süreçte ortaya çıkan enerji krizi, İranlı üst düzey dini liderlerin nükleer projelere karşı olan tavırlarının değişmesinde önemli bir etkendi. Enerji santrallerinin inşasına öncelik verildi.



Bunlardan birincisi, hiç şüphesiz, ABD'deki 11 Eylül saldırıları ve bunun yarattığı travma ile George W. Bush yönetiminin, İran'ı "şer ittifakı" içinde yer almakla suçlaması ve bu ülkeye karşı tutumunu son derece sertleştirmesi oldu.

İkinci önemli gelişme ise, 14 Ağustos 2002'de, Washington'da, İran Ulusal Direniş Konseyi'nin ABD ofisi tarafında düzenlenen bir basın toplantısında İran'ın çok gizli nükleer projeleri hakkında bilgiler ortaya koyması oldu.

Bahse konu projeler, Natanz'da inşa edilen uranyum zenginleştirme tesisi ile Arak'ta inşa edilen ağır su üretim tesisleriydi. Karmaşık bir teknoloji ile gelişmiş bir uzmanlık düzeyi gerektiren bu tesislerin ortaya çıkartılması, İran'ın, ABD'nin yaptırımlarına rağmen, 1990'lar boyunca nükleer silah yapımına giden bu iki yolda önemli ilerlemeler sağlamış olduğunu gözler önüne serdi.

ABD, İran'ın Natanz'da beyan edilmemiş uranyum zenginleştirme tesisi inşa etme çabalarının bu ülkenin nükleer silah üretmeyi amaçlayan gizli niyetlerinin bir işareti olduğunu açıkça belirtti. Dolayısıyla, ABD'ye göre, İran'ın çabaları Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'nın (NPT) ruhunun ve 2. Maddesinde yer alan hükümlerin ihlaliydi.

NPT'nin 2. Maddesi, antlaşmaya taraf nükleer silaha sahip olmayan devletlerin, nükleer silahları veya nükleer patlayıcılarda kullanılan teçhizatı, doğrudan veya dolaylı şekilde devralmamayı, nükleer silahları veya diğer patlayıcı nükleer araçları yapmamayı veya başka şekilde elde etmemeyi ve bu silahların veya patlayıcı araçların yapımı için herhangi bir yardım aramamayı veya almamayı taahhüt ettiğini belirtir.

Amerikalılar sıklıkla aynı Antlaşmanın 4. Maddesine göre İran'ın sahip olduğu nükleer teknoloji geliştirmeye dair hakların bu devlet tarafından uygulanmasına karşı çıktılar. Bu nedenle, ABD İran'dan uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sona erdirmesini talep etti.

Bunlara ilaveten, ABD, İran'ın NPT yükümlülüklerini ihlal ettiğinde cezai yaptırımların uygulanabilmesi için Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) tarafından İran'ın nükleer dosyasının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne (BMGK) havale edilmesini talep etti.

İranlı yetkililer nükleer silah üretmek için gizli tasarıları olduğu, ya da NPT yükümlülüklerini ihlal ettikleri gibi suçlamaları reddettiler ve uranyum zenginleştirme ("enrichment") ve plutonyum ayrıştırma ("reprocessing") dahil çeşitli nükleer projelerini savunmak için NPT'nin 4. Maddesine atıfta bulundular.

İranlı yetkililer antlaşmadaki hiçbir unsurun üye devletlerin barışçıl amaçlarla nükleer enerji geliştirme hakkını etkilemeyeceğini iddia ederek ABD'nin uranyum zenginleştirmeye son verme talebini tamamıyla reddettiler.

IAEA, İran'ın nükleer programı hakkındaki tartışmanın gidişatında kritik bir rol oynadı. IAEA Genel Direktörü Mısırlı diplomat Muhammed El Baradei, Natanz ve Arak'taki gizli tesislerin açığa çıkmasından sonra İran hükümetine 31 Ekim 2003 itibarıyla Ajans'ın denetlemelerini güçlendiren ve genişleten Ek Protokol'ü imzalamaya çağrısında bulundu.

Ekim 2003'te, El Baradei tarafından İran'ın Ek Protokol'ü imzalaması için belirlediği nihai tarihin arifesinde, AB'nin başlıca üyelerinden Almanya,

İngiltere ve Fransa'nın dışişleri bakanları Tahran'a tarihi bir ziyaret gerçekleştirdiler. Takip eden aylarda "AB Üçlüsü" ile İran düzenli aralıklarla bir araya geldiler.

15 Kasım 2004'te AB Üçlüsü ile İran geçici bir antlaşmaya vardılar ve İran, kendi isteği ile, yaklaşık bir yıldır askıya almış olduğu nükleer faaliyetlerine bir süre daha başlamamaya karar verdi.

Bu faaliyetler, gaz santrifüjleri ve parçalarının üretimi ve ithali ile plütonyum ayrıştırma çalışmaları dahil tüm zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerini kapsıyordu. Ayrıca, İran ve AB Üçlüsü, zenginleştirmeyi askıya almanın yasal bir yükümlülük olmadığını ve İran'ın NPT'den kaynaklanan, ayrımcılık olmaksızın uygulanabilecek hakları olduğunu vurguladılar.

Bu yolla, AB, uluslararası sorunlara çözüm bulmak için askeri güce başvurmak yerine diplomasiyi kullanma politikasına sadık kaldı. Fakat, ABD'de Bush yönetimi bu girişimi bir 'vakit kaybı' olarak gördü ve AB'nin İran'a nükleer silah yapmak için zaman verdiğini ifade etti.



Başlıca iki nedenden ötürü İran ile AB Üçlüsü arasındaki müzakereler 2005 baharında kesintiye uğradı. Birincisi, zenginleştirme ile ilgili faaliyetlerini kendi rızası ile askıya alması karşılığında İran'ın iktisadi ve siyasi beklentilerini AB'nin tamamen karşılamakta yetersiz kalışının tasdik edilmesiydi.

İkincisi, İran'da yaklaşmakta olan cumhurbaşkanlığı seçimleriydi. AB, ilk olarak, İran'da kimin cumhurbaşkanı olacağını ve nükleer programla ilgili İran'ın politikasında bir değişiklik olup olmayacağını görmek istedi.

17 Haziran 2005'te Mahmut Ahmedinejat'ın İran Cumhurbaşkanı seçilmesi ve hemen ardından İsrail hakkındaki sert açıklamaları ve zenginleştirme faaliyetlerine geri dönme düşüncesine bağlılığı, AB için müzakere masasına geri dönmeyi çok zor hale getirdi. Nitekim, AB, kendi içerisindeki bir dizi görüşmeden sonra, ABD'ye danışarak, İran'ın nükleer dosyasını BM Güvenlik Konseyi'ne götürülmesinin yolunu açtı.

Ahmedinejat'ın 2005-2013 yılları arasındaki 8 yıllık cumhurbaşkanlığı süresince, ki önemli bir kısmı İran'a karşı çok sert tutum takınan ABD'de Cumhuriyetçi George W. Bush yönetimi ile aynı döneme denk gelmiştir, nükleer programından ödün vermemek yönünde izlediği kararlı politika, ülkesinin ağır ekonomik yaptırımlara tabi olması sonucunu doğurdu.

“P5+1” müzakereleri, “Ortak Eylem Planı” ve Türkiye açısından önemi

Kasım 2009 seçimleri sonucu ABD Başkanı olan Barack Obama döneminde, 2008 mali krizinin de etkisiyle, dış politikadaki şahin tutumunu bırakan Demokratların yönetimi, bu kez AB üçlüsünün tutumu doğrultusunda tavır takınarak, Rusya ve Çin'in de katılmalarıyla, “P5+1” formatı dahilinde İran ile direkt müzakerelere girişti.

Uzun yıllar süren, oldukça meşakkatli bir müzakere maratonu sonucunda, bir çok uzman ve gözlemci tarafından adeta “hayal” olarak nitelendirilen kapsamlı bir anlaşmaya varıldı ve 14 Temmuz 2015 tarihinde Viyana'da İran ile P5+1 ülkeleri arasında tarihi bir “Kapsamlı Ortak Eylem Planı” (Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA) imzalandı.

ABD'nin kırmızı çizgisi olduğu belirtilen İran'ın kesinlikle uranyum zenginleştirme yapmaması yönündeki tutumu yumuşatılarak düşük seviyelerde zenginleştirme hakkın olduğu kabul edildi ve İran'ın mali ve iktisadi alanda rahatlamasını sağlayacak açılımlarda bulunulmasına karar verildi.

Ekleriyle birlikte yüzlerce sayfayı bulan oldukça detaylı bir anlaşma metni olan Ortak Eylem Planı ile, bir tarafta İran, nükleer silah üretme yoluna gittiği yönünde iddiaların gerekçesini oluşturan uranyum zenginleştirme faaliyetlerini, miktar ve nitelik bakımından kısıtlamayı, nükleer bomba yapımında kullanılan plütonyum üretmek için kurulduğuna inanılan Arak'taki ağır su reaktörü inşaatını durdurmayı ve IAEA denetlemelerine hiç bir engel çıkartmayacak şekilde Ek Protokol'ün kapsamlı hükümlerine uygun davranmayı kabul etti.

Diğer tarafta, özellikle ABD'nin kırmızı çizgisi olduğu belirtilen İran'ın kesinlikle uranyum zenginleştirme yapmaması yönündeki tutumu yumuşatılarak düşük seviyelerde zenginleştirme hakkın olduğu kabul edildi ve İran'ın mali ve iktisadi alanda rahatlamasını sağlayacak açılımlarda bulunulmasına karar verildi.

Yeri gelmişken, Eylem Planı'nın Türkiye açısından bir değerlendirmesini yapmakta yarar var. Böylece, son bölümde değinilecek olası gelişmelerin de Türkiye açısından ne anlam ifade edeceği daha iyi anlaşılabilir.

P5+1 ülkeleri ile İran arasında varılan ve İran'ın nükleer programının denetim altına alınmasını amaçlayan anlaşma, Türkiye bakımından da önemlidir. Anlaşma öncelikle, Ankara'nın ulusal güvenlik hedefleriyle örtüşmektedir. Bu sayede İran'ın nükleer sorunu diplomatik yollarla çözüme kavuşturulmuş olmaktadır.

Dolayısıyla zaman zaman İsrail yönetimi ve ABD'de Cumhuriyetçi kanadın aşırı uçlarının talep ettiği gibi İran'a nükleer tesislerine yönelik bir askeri müdahale olasılığını azaltmıştır.

Bu netice, aynı zamanda Türkiye'nin İran'ın nükleer programı konusunda izlediği politikayı da haklı çıkarmıştır. Ankara, sorunun diplomatik yollarla ve müzakerelerle çözülmesi gerektiğini savunmuştur. Nitekim 2010 yılında Brezilya ile birlikte güven artırıcı önlemler olarak sunulan bir anlaşmayı İran yönetimi ile imzalamıştır.



Başarılı bir şekilde uygulanması halinde, anlaşmanın Türkiye için büyük bir güvenlik kaygısını ortadan kaldırması beklenmektedir. Çünkü, Türkiye'nin İran ile olan ilişkisi basit kalıplara uymamaktadır.

İki ülkenin tarihte Osmanlı ve Sefevi imparatorluklarının bölgeden hegemonya elde etme çabasına dayanan bir rekabeti vardır. Bu rekabet modern çağa da taşınmış ve seküler ancak ağırlıklı olarak Sünni olan Türkiye Cumhuriyeti ile Şiiliğin egemen olduğu İran İslam Cumhuriyeti arasında nüfuz sahibi olma rekabeti biçiminde devam etmiştir.

Aynı zamanda, bölgesel güç olan Türkiye ve İran işbirliği yapmak için de bir çok yol bulmuşlardır. Ticaret, turizm ve enerji bağlantıları, iki tarafın da yararına olan bu işbirliğinin omurgasını oluşturmaktadır.

İlişkinin bu karmaşıklığı, Türkiye'nin İran nükleer krizine dair olan tutumunu biçimlendirmiştir. Ankara, Tahran ile neredeyse yüzlerce yıl dengeli bir şekilde devam eden güç ilişkisinden sonra, bu

güç ilişkisini asimetrik hale getireceğinden çekindiği, nükleer güce sahip bir İran'ın ortaya çıkmasıyla karşı karşıya kalmak istememiştir.

Ancak, P5+1 ile İran arasında varılan Ortak Eylem Planı'nın Türkiye tarafından iyi karşılanmasının başka nedenleri de vardır. Ankara, Eylem Planı'nın NPT'nin sağladığı egemen haklara dair yorumunu zayıflatmadığından ötürü de memnundur.

Türkiye, yükümlülüklerine uymaları kaydıyla NPT'ye taraf bütün devletlerin uranyum zenginleştirme kabiliyetlerini geliştirmeye hakları olduğu savının ısrarlı bir savunucusu olmuştur.

İran nükleer krizinin dorukta olduğu anlarda bile, Ankara ABD tarafından savunulan ve bu hakkın İran için geçerliliğini sorgulayan aşırı katı tutumu benimsememiştir.

Dolayısıyla, İran'ın zenginleştirme hakkının koşullu olarak kabul edilmesi, Türkiye için tatmin edici bir sonuç olmuştur. Türkiye'nin halihazırda yakıt döngüsü kabiliyeti geliştirme planı olmasa da, nükleer

İran'ın nükleer anlaşma çerçevesinde atması gereken adımları sırasıyla attığının ortaya konulmuş olmasına ve bu durumun, gerek AB Üçlüsü, gerek Rusya ve Çin tarafından da tasdik edilmesine karşın, Kasım 2016 seçimleriyle ABD Başkanı seçilen Donald Trump'ın, daha seçim kampanyası aşamasında net bir şekilde ortaya koyduğu Eylem Planı'na kesin karşı olan tutumunda bir değişiklik olmadığı görülmektedir.



gücün geliştirilmesine dair iddialı planları vardır ve Türk siyaset yapıcılar NPT tarafından sağlanan ve içlerinde uranyum zenginleştirmesinin de bulunduğu hakları korumak konusunda kararlıdır.

Ayrıca, Suudi Arabistan gibi Arap devletlerinden farklı olarak, Türkiye genel itibarıyla anlaşmanın İran'ı ön plana çıkartan jeopolitik sonuçlarına dair önemli bir sıkıntı yaşamamaktadır.

Türkiye için İran'ın Batı ile ilişkilerinin gelişmesi ve Tahran üzerindeki diplomatik baskının kaldırılması ciddi bir sorun değildir. Ancak Körfez Devletleri ve İsrail, bu senaryoyu İran'ın bölgedeki etkisini güçlendirmesine açılacak bir pencere olarak değerlendirmektedir.

Bu ülkeler, nükleer anlaşma sonrası oluşacak düzende, ABD'nin İran'ın politik hegemonyasını genişletme çabasına dair katı bir caydırıcı tavır sergilemekte yetersiz kalacağını ve bunun neticesinde, Suudi Arabistan-İran çatışmasının daha akut hale geleceği ve bölgedeki ana istikrarsızlık etkeni olacağı görüşünü savunmaktadırlar.

Sonuç: Trump gösterişe mi, içeriğe mi önem verecek?

IAEA tarafından, görevi gereği yaptığı denetlemeler sonrasında, İran'ın nükleer anlaşma çerçevesinde atması gereken adımları sırasıyla attığının ortaya konulmuş olmasına ve bu durumun, gerek AB Üçlüsü, gerek Rusya ve Çin tarafından da tasdik edilmesine karşın, Kasım 2016 seçimleriyle ABD Başkanı seçilen Donald Trump'ın, daha seçim kampanyası aşamasında net bir şekilde ortaya koyduğu Eylem Planı'na kesin karşı olan tutumunda bir değişiklik olmadığı görülmektedir.

Nitekim, ABD'nin Temmuz 2015'te varılan Kapsamlı Ortak Eylem Planı'ndan çekilmesi yönünde (bu yazının yazılmasından bir hafta sonra) 12 Mayıs günü bir karar alması söz konusu.

Ortak Eylem Planı hükümleri gereği, taraf ülkelerin, İran'ın yükümlülüklerini yerine getirdiğini tes-cil etmeleri ("certification") gerekiyor ki, onlar da İran'a karşı yükümlülüklerini yerine getirmeye baş-



lasınlar ve nükleer anlaşma bölgesel ev küresel barışa ve istikrara katkı yapsın.

Ancak, Trump'ın bu yönde bir adım atmayı reddetmesinin yanında, şart koştuğu bazı unsurlar, ki bunlar anlaşmanın süresiz olması, İran'ın balistik füzeler geliştirmesinin yasaklanması vb hususlar, yerine getirilmezse, ABD'nin anlaşmadan çekileceğini açıklaması konuyla ilgili çevrelerde büyük hoşnutsuzluk yarattı.

Şimdi soru, Donald Trump bu açıklamaları doğrultusunda bir karar alarak ABD'nin Ortak Eylem Planı anlaşmasından çekilmesine yol açacak mı, yoksa daha önce de yaptığı gibi, bu yöndeki kararını ileri bir tarihe mi bırakacak? Dünya kamuoyu bunu 12 Mayıs gününü öğrenecek.

Öte yandan, Donald Trump, yine Mayıs ayı içinde ve yine nükleer alanda, önemli bir hamle daha yapacak ve bir kaç ay öncesinde nükleer silah kullanmak dahil askeri hareket düzenleyebileceğini duyurduğu Kuzey Kore'nin genç lideri Kim Jong-un ile, Kore Yarımadası'nda, muhtemelen, Askerden Arındırılmış Bölge'de bir görüşme yapacak.

İki lider arasında yapılacak tarihi görüşmeden kalıcı bir sonuç çıkması ihtimali, yaratılan olumlu havaya rağmen, çok da kolay görünmemeli. Her ne kadar, taraflar, özellikle Kore Yarımadası'nın nükleersizleştirilmesi konusunda ("denuclearization") aynı lisanı konuşuyor gibi görünseler de, kullandıkları kelimelere yükledikleri anlamlar oldukça derin farklılıklar içermekte.

Kuzey Kore, Yarımada'nın nükleerden arındırılmasını önerirken, sadece kendi topraklarında sahip olduğu nükleer tesisleri ve nükleer silah üretme kapasitesini değil, aynı zamanda ABD'nin Kore Savaşı'ndan buyana Güney Kore'ye sağladığı etkin nükleer caydırıcılık garantisini ve bu kapsamda halen G. Kore topraklarında konuşlandırıldığını iddia ettiği Amerikan nükleer silahlarını ve nükleer silahlar taşıyan donanmasını da geri çekmesini istemekte.

Buna ek olarak, Kuzey Kore liderinin ABD'den hayati önem arz eden bir diğer talebi de, ülkesinin işgal edilmemesi ve Büyükbabası Kim İl-sung tarafından kurulan rejimin yıkılması yönünde açık ya da gizli girişimlerde bulunmaması olmaktadır.

Her iki konuda da ABD'nin hali hazırdaki tutumu Kuzey Kore'yi tatmin etmekten uzaktır. Çünkü, ABD, Güney Kore'de konuşlandığı nükleer silahlarını, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra nükleer silahsızlanma alanında ikili düzeyde kapsamlı ilişkiler geliştirdiği Rusya'ya karşı güven telkin etmek için, bir jest olarak, daha 1990'lı yılların başında çektiğini ve Yarımada'da

nükleer silahının bulunmadığını ısrarla söylemektedir.

ABD'nin Güney Kore'ye yönelik verdiği nükleer caydırıcılık garantileri konusunda ileri bir adım atmasının ise, sadece Kuzey Kore'nin nükleer kapasitesinin varlığına bağlı olmadığı, Çin'in bölgedeki yayılcı politikalarının gelecekte hangi gelişmelere yol açabileceğinin yarattığı belirsizliği de dikkate almak zorunda olduğu ortaya konulmaktadır.

Dolayısıyla, Kore Yarımadası'nın nükleersizleştirilmesi konusunda Kim Jong-un ile Donald Trump arasındaki görüşmenin kayda değer bir sonuç üretmesini beklemek fazla iyimserlik olur demek yanlış olmayacaktır.

1950-53 Savaşı'ndan buyana Kore Yarımadası'ndaki denklemin hiç değişmeyen ve tartışmasız sonuç üzerinde en etkili olabilecek aktörü olan Çin'in ABD ile Kuzey Kore arasında yaşanabilecek olası bir yakınlaşmadan bir noktaya kadar memnuniyet duyması beklenebilir.

ABD'nin hemen her gün askeri bir saldırı tehdidi ya da rejim değişikliği planlarıyla gündemde tuttuğu Kuzey Kore'nin nükleer programı, Çin açısından, hem zaman ve enerji kaybı yaratan gerginlikler yaşanmasına, hem de olası bir çatışma durumunda topraklarına yönelik yaşanabilecek yoğun göç sorununa yol açması endişesi yaratmaktadır. Kısmi yakınlaşma, bu sıkıntıların azalmasına, hatta ortadan kalkmasına sebep olabilir düşüncesiyle, Çin tarafından desteklenmektedir.

Ancak, sürecin Pekin'in kontrolü dışında hızlı bir şekilde ilerlemesi ve Kuzey'in nükleer kapasitesini tümüyle sıfırlamadan iki Kore'nin birleşerek Washington'a daha yakın duran bir siyasi kimliğe bürünmesi olasılığı, Çin'in hemen sınırlarında ABD varlığını ve bu durumun yaratacağı tehditleri yakından hissetmesine yol açabileceği için çok da arzu edilmemektedir.

Bu sebeple, Mayıs 2018 başı itibarıyla, Donald Trump'ın, dünyanın bir ucunda, Uzak Doğu'da, Kore Yarımadası'nda, Kim Jong-un ile (şimdilik) umut vadeden gösterişli yakınlaşmasından kalıcı bir barış çıkmayabileceği gibi, diğer yanda, hemen yanı başımızda, Ortadoğu'da, İran'la varılan anlaşmadan çekilme tehdidi sebebiyle gerilen ortamdan da, ABD dışındaki P5+1 ülkelerinin zengin içerikli Ortak Eylem Planı'na sadık kalmaları sebebiyle, herhangi bir çatışma da çıkmayabilir.

Bu arka plan dikkate alındığında, popülist söylem ve tavırlarıyla 21. yüzyıl siyasetinde bir çığır açan ABD Başkanı Donald Trump'ın, gösterişe mi yoksa içeriğe mi daha fazla önem vereceğini hep birlikte izleyip göreceğiz. ■